

ТЕМА 3: Трансформационни процеси

Учебна и дидактическа помощ

Вътрешна трансформация

Промяната на немско-полските отношения, отразени в учебниците по история и начинът на представяне на насилственото изселване на германци от Полша

От: *Ева Назалска*

В средата на 90-те години миналото отново става актуално в немско-полските отношения. Връщането на темата “Изгонването на немците” в историческите разисквания на ФРГ предизвиква силни емоции в Полша и довежда до интензивни дебати. Проектът, предвиждащ да се изгради “център против гоненията” често е разглеждан като част от грандиозен опит, историята да бъде пренаписана във ФРГ, вината на германците да бъде намалена и германците да бъдат представени преди всичко като жертва на войната. Настроенията, които се пораждат от тази тенденция, се отразяват и на съвременната политика между двете страни.

В следващите страници се представят някои резултати от обширен анализ на съдържанието на полски и немски учебници по история¹, които са излезли между 1956 и 2004 год. и които са били използвани във втора училищна степен на двете страни, а някои все още се използват².

Основно интересът се предизвиква от въпроса, как са представени следвоенните отношения между немци и поляци в учебниците. Важно е да се проучи, как се разработва преместването на немско-полската граница след Втората световна война и преди всичко произтичащите от това последствия, а именно изселването на немското население от областите, които на Потсдамската конференция били отсъдени на Полша. Тази проблематика доминира в най-новата история на полско-немските отношения както никоя друга тема на следвоенното време и тя може да послужи за основа за изграждането на национална идентичност на младите немци и поляци.

Всяка страна акцентира, особено по време на пропагандата, върху съответно различен аспект на тези събития с помощта на основни понятия, които предизвикват в съзнанието на четящия определени конфигурации на съдържанието: от полска страна – особено в периода на Народна Република Полша – това е понятието “отново спечелени области”, от немска страна – особено в ГФР – до 1989 год. се използва съответно понятието “изгонване”.

¹ Ewa Nasalska: polsko - niemieckie dyskursy edukacyjne: lata 1949- 1999
Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, 376 S.

² Пълен списък на проучените полски и немски учебници се намира в прилежащата сбирка материали (Т ПЛ/7 и Т ДЕ/8). Тя съдържа и цитати от някои от тези учебници.

- **Трудности при представянето на материала в полските учебници по история през 50-те и 60-те години**

Използването на термина “изгонване” в Народна Република Полша има политически характер, защото е свързан с понятието “западногермански ревизионизъм” и е в противоречие с концепцията за “отново спечелените области”. Изразът “отново спечелени области” е свързан със старата концепция, според която живеещите в “старата пиастическа област” немци трябва да я напуснат, за да се осъществи законът за историческата справедливост. Както “изгонване” така и “отново спечелени области” са използвани стереотипно обобщаващо. В обществените дискусии те са използвани като сигнални думи, съдържащи ценностно-емоционални компоненти и формиращи националната идентичност на поляци и немци.

Тези понятия играят важна роля в полско-немските отношения като вид колективни символи в следвоенно време, което по наше разбиране приключва през 1990 год. с обединението на Германия и с подписването на договора за границата между Полша и Германия.

Това важи особено за понятието “отново спечелени области”, което в общественото пространство става символ на “историческа справедливост”. Понятието “изгонване” не се използва в обществените дискусии в Полша, тъй като то съдържа силно оценъчен елемент, понеже оценката на извършителите (на поляците) е еднозначно отрицателна. В Полша събитията се обобщават или под понятието “изселване” (wysiedlenie), или темата се игнорира. Коренна промяна по отношение на използването на понятието “изгонване” в общественото пространство на Полша настъпва едва в началото на 90-те години.

Обратът в обществените спорове настъпва тогава, когато във въведението на сключения през 1990 год. между Република Полша и ФРГ договор двата процеса са наречени както с понятието изгонване, така и с понятието изселване:

“... напомняйки за това, че от края на Втората световна война изминали 45 години, и със съзнанието за тежките страдания, които тази война е донесла, по-специално изстраданата от много немци и поляци загуба на родината чрез изгонване или изселване, всичко това представлява предупреждение и изискване за създаването на мирни отношения между двата народа и двете страни....” (извадка от Немско-полския граничен договор от 14.11.1990 год.)

Както понятието „изгонване“, така и концепцията за „отново спечелени области“ се позовават на моралните норми и правата на човека в международните отношения. При това се изтъква съответно причинената от другата страна неправда, а собствената страна се разглежда като съответно по-слабата в конфликта. Различията са резултат разбира се и по отношение на периода от време. Немските учебници се позовават на драстичните събития, настъпили след войната във връзка с изселването на германците. Полската страна обратно представя събитията, случили се през 1945 год. и затова разглежда себе си като по-слабата страна, която по-късно е преживяла историческа справедливост.

По тази причина до 1989 год. се избягва да се използва термина „изгонване“ вместо изселване на германците, тъй като в това понятие се съдържа (брутална) сила от страна на вършителя. Позоваването на морални норми става главно чрез насочване към жестокостта на противника. Преживените от противника жестокости се предавали от поколение на поколение. Така те станали съставна част от колективната памет, остават съхранени и в паметта на младото поколение. Чрез позоваване на преживените от противниковата страна жестокости не само се рационализира противоречието между националните групи (описване на фактите), но то дори става морално задължение за отделните членове на групата.

И от двете страни се вижда тенденцията към пресмятане на неправда и вина. И германците, и поляците се позовават при случилата им се неправда на международни правни норми, които в случая били фиксирани в Потсдамския договор. В немските учебници при разглеждането на изгонването често се открива противопоставяне на точка XIII на Потсдамското споразумение от 1945 год., където били определени законите за изселването на германците, с бюлетин (директно или непряко) за накарване на този указ от полска страна. В полските учебници също се привеждат като доказателство правни категории (в смисъла на международното право) във връзка със случващата се по това време неправда над Полша, също и тук се позовават на решението от Потсдам.

В тази конфликтна ситуация никоя от двете страни не експонира своето превъзходство или сила, а и двете се позовават на причинената от другата страна неправда. Концепцията за „отново спечелените области“, заедно с апела за „историческата справедливост“ и мита за пиастическото минало на отсъдените в Потсдам области на Полша служат за задоволяването на едно елементарно чувство за справедливост (продължаващата векове неправда била поправена). Но то е използвано и затова, да подкрепи националната идентификация и да подсили националното обществено чувство. Чрез посочването на вътрешни национални сходства и на една, в позитивен смисъл, обща политическа съдба, било изтъкнато особеното място на националната група. Положителните белези на нацията и изключителността на собствената нация (в смисъл „ние сме по-добри от тях“) се разкриват според това становище във факта, че териториите са били отсъдени на Полша в съгласие с принципите за справедливост и според международното право.

- **Полски учебници по история от 50-те години**

В единствения учебник от 1956 година (Historia VII, 1956) се изразява накратко в две изречения важащото тогава като обвързващо определение за западната полска граница, според което Съветският съюз, САЩ и Великобритания са се обединили да върнат старите пиастични области на Полша, които някога били отнети от германците. (Т PL/1)

Изселването на германците не се разглежда като самостоятелна тема, а се споменава само между другото, че германците избягали заедно с отстъпващата армия на Хитлер или се преселили. (Т PL/2)

Промяната на границата и изселването на немското население от Полша са представяни в полските учебници по история като национален и идеологически конфликт. Размерът на националния конфликт е изразен недвусмислено чрез реториката на концепцията за „отново спечелените области“. Така пропагандното съдържание на учебниците напълно съвпада с общественото настроение. Мястото на Полша в тогавашната международна политическа система (между другото и натрапените отношения между НРПолша и ГДР) изисква събитията, произтичащи от промяната на границата, да бъдат интерпретирани от позицията на класовоосъзната идеологическа перспектива.

Проблемите на живеещите в Полша в края на войната германци се дискутират на много малко места. Лаконичната констатация, че „немското население било преселено в Германия“ в тази връзка не е нищо повече от допълнение към концепцията за историческа справедливост. Действителните проблеми, свързани с преселването на германците, не се засягат от авторите на учебниците за основните училища до края на 80-те години.

Явно се обръща внимание на концепцията за „историческа справедливост“, която в следващите учебници се разгръща напълно. За преселването на немското население учениците не научават нищо, въпреки че то приключва едва през 1951 година.

- **Немски учебници по история от 50-те години**

В картината на Втората световна война доминираше изгонването на немците от изток. При това беше отделено голямо внимание на подробностите от изгонването. (Т DE/1)

При представянето на новата граница на Одер и Найсе беше изтъкнат нейният временен характер, нещо което не се споменавало в полските учебници по история от това време. (Т DE/2)

И в ГДР, както в Полша и Чехословакия, темата “изгонване” беше табу, въпреки че съветската зона (по-късно ГДР) трябваше да приеме най-голямата част бегълци. В учебниците по история на ГДР съветската перспектива на разработка на въпроса за изселването на германците. (Т DE/3)

- **Полски учебници по история от 70-те години**

В началото на 70-те години намаляло напрежението в отношенията между Полша и ФРГ. През 1972 година Бундестагът ратифицирал “Варшавския договор” от 1970 год., в който ФРГ признава като западна граница на Полша линията Одер-Найсе. Още през юни същата година папа Паул VI учредил нова църковна организация за западните и северните области. Тези факти повлияли при представянето на полско-немските отношения в учебниците по история.

При представянето на промяната на полската западна граница и на преселването на германците, авторите на учебниците от 70-те години се позовават на международните правни предписания, а това означава на Потсдамските решения и същевременно на общовалидните морални норми и принципи на справедливост, при което интуитивно възприетата от Полша концепция за “връщане на старите области на пиастите” се усещала като компенсираща справедливост. (Т PL/3)

- **Немски учебници по история от 70-те години**

В учебниците на ФРГ изказванията към темата за насилственото изселване на германците били смекчавани. В текстовете, които разказват за жестокостта на изгонването, по правило вършителите били споменавани много общо или заедно с други народи, особено с чехите. Забелязва се тенденция да се избягва представянето на немско-полския конфликт. (Т DE/4)

В учебниците на ГДР от 50-те и 70-те години не се установяват разлики във връзка с представянето на изгонването на германците. (Т DE/5)

- **Полски учебници по история от 90-те години и началото на XXXI век**

В полските учебници по история от 90-те години се забелязва тенденция (тя ще бъде продължена и в следващите години) да се отделя повече внимание на причиненото нещастие на немското цивилно население по време на преселването.

От началото на 90-те години при представянето на тези събития се различават два компонента: от една страна се установява, че случващото се в Полша съответства на принципа на законността – което означава, че нещата се случват със съгласието на Великите сили, от друга страна се подчертава, че необходимостта от този процес е исторически мотивирана. Изселването се определя във всички проучени полски учебници от 90-те години като справедливо и необходимо. (Т PL/4)

В един друг учебник изселването на германците се разглежда от нова гледна точка. То е тясно свързано с насилственото изселване на полското население от източните области на страната, които били присъдени на СССР. (Т PL/5)

От началото на XXI век в полските учебници по история освен това могат да се намерят и загатвания за гледната точка и усещанията на изселените германци. (Т PL/6)

- **Немски учебници по история на прехода от XX към XXI век**

И тук се забелязва лека промяна. Основанията за изселването на германците действително се подчертават по-често отколкото през 50-те години, но все пак в 50% от проучените учебници те се премълчават. През 70-те години това става само в около 33% от проучените учебници.

В противовес на това проблемът с насилственото изселване на германците от Полша се изтъква категорично в немските учебници по история от 90-те години, причините, които са довели до това обаче се подчертават ясно само в половината от учебниците. (Т DE/6)

В немските учебници по история от началото на XXI век начинът на представяне на изселването на германците е същият като този, който е използван в тези от началото на 90-те години. (Т DE/7)

Не подлежи на съмнение, че немската нация има право да изобразява в учебниците по история страданията на пропъдените. Но ако не се назовават категорично и причините за изгонването, възниква опасността те да бъдат забравени от младите генерации и чрез това да се попречи на промяна в поведението.

Обобщение

Не трябва да се съмняваме, че животът, свободата, сигурността, родината и домът принадлежат към най-висшите ценности, които хората притежават. Агресивната война, смъртта и прогонването нанасят чувствително тези ценности и могат да бъдат пречка за мира между цели народи поколения наред, ако не се опита в диалог да се установи единство за причините и въздействието и по отношение на въпроса: Кой чрез какво беше извършител или жертва?

Отговорите на тези въпроси са така важни както за саморазбирането, така и за разбирането на другите участващи в конфликта групи или държави, така че те трябва да се дадат на подрастващите поколения в училище, за да им служат по пътя.

Анализът на полските и немските учебници по история през последните 50 години показва, че двете страни представят гледни точки и преценки, които преди всичко са далеч едни от други. В хода на общото политическо развитие в Европа представите и преценките са претърпели процес на трансформация, който е положил трайна база за един мирен съвместен живот.

Една диалогична култура на спомените със съседните държави е необходима предпоставка за чувството на европейското НИЕ, без това не може да възникне обща идентичност и солидарност в Европа.

В тази връзка европейските проекти, които усилват съзнанието за общите ценности, имат голямо значение за мирния съвместен живот на европейците. Учители и извънучилищни мултипликатори ще намерят тук подходяща платформа да изчистят недоразумения, предразсъдъци и враждебност за благото и нуждите на подрастващите поколения.